

Гене́за філософсько-освітньої думки: епістемологічні аспекти

Рудомьотов Руслан Сергійович¹

Опубліковано	Секція	УДК
16.04.2024	Освіта/Педагогіка	101: 37.032

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10976951>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Гене́за філософсько-освітньої думки - це процес розвитку і формування ідей, які пов'язані з освітньою парадигмою філософії. Філософія і освіта є тісно пов'язаними галузями знання, які починають свій розвиток від найдавніших часів. Філософія, як наука про загальні принципи та цінності буття та пізнання, завжди була пов'язана з питаннями, що стосуються освіти та навчання. Освітня думка, розвивалася на основі філософського мислення, яке надавало їй теоретичну основу та напрямки.

Стаття присвячена дослідженню розвитку філософсько-освітньої думки. Метою статті є світоглядне осмислення та опис генези філософсько-освітньої думки в епістемологічних аспектах, а також розгляд філософсько-освітніх парадигм. Для реалізації поставленої мети використано комплекс дослідницьких теоретичних методів: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових положень. Використано наукові джерела соціо-гуманітарної думки переважно останніх років. Акцент зроблено на сучасних історико-філософських ідеях і філософсько-освітніх парадигмах XX-XXI століття. Розглянуто основні етапи розвитку філософсько-освітньої думки, показано епістемологічні аспекти та обмеженість кожного з них. Окреслено шляхи та тенденції розвитку досліджуваного явища у визначених хронологічних межах.

За результатами дослідження зроблено висновок, тож, можна стверджувати, що сучасна наука вносить радикальні зміни в структуру знання і, відповідно, у освіту. Зазначено, основою і засобом систематизації сучасної природної і соціальної реальності виступає філософсько-освітня парадигма, що обумовлена виникненням і розвитком технологій, в результаті яких сформоване технологічне мислення. Цей тип мислення сьогодні займає належне місце поряд з правовим, економічним, політичним тощо. В подальшому планується дослідити перспективи реалізації інтегральної філософсько-освітньої парадигми та окреслити її епістемологічні орієнтири.

Ключові слова: освітня парадигма, ідеї, науковий метод, детермінізм, когнітивізм, ірраціональне, технологічне мислення.

The genesis of philosophical and educational thought: epistemological aspects

Annotation. The genesis of philosophical and educational thought is the process of development and formation of ideas that are related to the educational paradigm of philosophy. Philosophy and education are closely related fields of knowledge that begin their development

¹ аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет, м.Запоріжжя, Україна, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-3938-2977>

from ancient times. Philosophy, as a science of general principles and values of being and knowledge, has always been connected with issues related to education and training. Educational thought developed on the basis of philosophical thinking, which provided it with a theoretical basis and direction.

The article is devoted to the study of the development of philosophical and educational thought. The purpose of the article is a worldview understanding and description of the genesis of philosophical and educational thought in epistemological aspects, as well as consideration of philosophical and educational paradigms. To realize the set goal, a set of research theoretical methods was used: analysis, synthesis, generalization, systematization of scientific provisions. Scientific sources of socio-humanitarian thought mainly of recent years were used. Emphasis is placed on modern historical-philosophical ideas and philosophical-educational paradigms of the 20th-21st centuries. The main stages of the development of philosophical and educational thought are considered, the epistemological aspects and limitations of each of them are shown. The ways and trends of the development of the phenomenon under study are outlined within certain chronological limits.

Based on the results of the research, a conclusion was drawn, so it can be stated that modern science makes radical changes in the structure of knowledge and, accordingly, in education. It is noted that the basis and means of systematization of modern natural and social reality is the philosophical and educational paradigm, which is due to the emergence and development of technologies, as a result of which technological thinking is formed. This type of thinking today takes its rightful place alongside legal, economic, political, etc. In the future, it is planned to investigate the prospects for the implementation of an integral philosophical and educational paradigm and outline its epistemological guidelines.

Keywords: educational paradigm, ideas, scientific method, determinism, cognitivism, irrational, technological thinking.

Вступ

Впродовж історії за філософією ствердилося право шукати й знаходити відповіді на важливі питання та виклики які ставить життя. Не секрет, що немає у світі більш щедрого джерела для натхнення, ніж породжене знаннями інтелектуальне життя, у просторі якого відбуваються всі події соціального буття. Освіта, наука, філософія – це елементи світу культури, тому дослідження генези філософсько-освітньої думки, епістемологічних засад, а також філософська рефлексія освітніх парадигм взаємопов'язані між собою категорії та доповнюють одна одну. «Освітній всесвіт» умовно можна віднести до синтетичної категорії, що відображає розвиток та його значення у соціальній філософії.

Генеза філософсько-освітньої думки - це процес розвитку і формування ідей, які пов'язані з освітньою парадигмою філософії. Філософія і освіта є тісно пов'язаними галузями знання, які починають свій розвиток від найдавніших часів. Філософія, як наука про загальні принципи та цінності буття та пізнання, завжди була пов'язана з питаннями, що стосуються освіти та навчання. Освітня думка, розвивалася на основі філософського мислення, яке надавало їй теоретичну основу та напрямки.

Соціально-філософське та світоглядно-теоретичне підґрунтя досліджуваної проблематики складають праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків, науковців різних історичних періодів: В. Андрущенко, Н. Бойченко, В. Воронкова, Е. Герасимова, Н. Гайдич, Г. Гегель, О. Гомілко, Дж. Дьюї, В. Заблоцький, М. Козловець, В. Кремень, І. Кант, Дж. Локк, Дж. С. Мілль, В. Муляр, К. Поппер, Д. Свириденко, С. Терепищій, М. Лукашенко, П. Саух, І. Утюж, Ф. Фребель, П. Фрейре, М. Фуко та інші.

Метою статті є світоглядне осмислення та опис генези філософсько-освітньої думки в епістемологічних аспектах, розгляд філософсько-освітніх парадигм. Для

реалізації поставленої мети необхідним буде проаналізувати зародження та розвиток освітніх парадигм у історико-філософському дискурсі, застосовуючи наукові джерела. Дослідити напрямки розвитку сучасного вектору філософсько-освітньої думки.

Результати

У генезі філософсько-освітньої думки слід виділити наступні важливі історичні етапи. Античність: Філософи-мудреці давньої Греції, такі як Сократ, Платон і Аристотель, розглядали питання освіти та навчання у своїх філософських трактатах, віддавали перевагу духовному розвитку та моральному вихованню.

Середньовіччя: Філософська думка у цей період сильно вплинула на розвиток християнської освіти. Основними принципами освіти стали релігійна віра, підлеглість і підкорення владі церкви.

Відродження: В рамках руху Відродження зароджуються ідеї загальної освіти для всіх шарів суспільства, акцент робиться на гармонійному розвитку людини і формуванні культури.

Новий час: У цей період ідеї Просвітництва потрапляють до освітньої думки. Основними принципами стають раціоналізм, науковий підхід, народна освіта і активне залучення до навчання.

Сучасність: Сучасна філософсько-освітня думка це широке поле досліджень, яке включає різні школи та напрямки, такі як гуманістична педагогіка, конструктивізм, критична освіта, постмодернізм та інші.

Можна погодитись з французьким істориком Марком Блоком (Bloch M.), який називав детермінізм «загальним законом мислення», «інстинктивною потребою нашого розуму», і вважав, що з-під його влади історикам навряд чи вдасться вийти [1, с. 102], бо все на світі існує завдяки зв'язку явищ, де одне явище (причина) за певних умов, породжує інше (дію). Пізнавальний процес забезпечує розуміння історико-філософських ідей за рахунок виявлення внутрішньої природи досліджуваного явища та уведення його в структуру певних регулярностей, законів, у контекст цілісної теорії.

Генеза філософсько-освітньої думки є складним процесом, який виробляє і створює концепції освіти на основі філософського підходу та потреб суспільства. Вона дозволяє розуміти еволюцію сучасної освітньої системи і намагається відповісти на виклики та потреби сучасного світу. Освітня парадигма – це спосіб діяльності конкретного педагогічного співтовариства в конкретну епоху. Зміна освітньої парадигми – це і є зміна соціокультурного типу освіти.

Освітню парадигму можна розглядати як основу, ідею, підхід до проектування освітніх систем, базову модель або стратегію освіти [2]. Парадигмальні характеристики освіти визначаються соціальними умовами, що її породжують.

Давньогрецькі філософи, вбачали ідеал освіти й освіченості – у *калокагатії* (від гр. *kalos* - гарний, прекрасний, *agathos* – добрий). Філософсько-освітня парадигма Сократа: знання як найвище благо; формування поняття як квінтесенція знання. Сократ вважав, що здобувати знання про людину є першою і найголовнішою метою як філософії, так і будь-якої людини [3, с. 24]. Сократ не залишив жодних записів. Про Сократа як історичну особистість і родоначальника нової традиції в освіті ми судимо виключно за записами його учнів і співвітчизників, що збереглися. Головна інформація про Сократа міститься в Діалогах Платона [4].

На основі джерел, що дійшли до наших днів, ми можемо стверджувати, що Платон перший визначив ідею філософії в тих сенсах, які в кінцевому результаті перетворили її на одну з головних освітніх традицій. Саме з діалогів Платона ми дізнаємося про до-філософський і початково-філософський період у розвитку давньогрецької освіти [5, с. 912].

Філософсько-освітня парадигма Платона: формування громадянина досконалої держави, в якій культивуються найвищі чесноти: мудрість, мужність, стримуюча міра і справедливість; освіта під контролем держави [3, с. 31]. Завдання освіти: За Арістотелем, важливим завданням освіти є навчання 1) як розрізняти різні типи раціональності, 2) так і вміти їх застосовувати у відповідності до конкретних завдань пізнання. А тому, освічену людину Арістотель визначає як людину спроможну правильно застосовувати у різних сферах практики різні типи раціональності [3, с. 38].

У Середні віки творцем ідеалу освіченості була Церква, а ідеал освіченості був у розумінні свого призначення служіння Богу, у дисципліні і слухняності. Освітні погляди Августина полягають насамперед в тому, що головне місце в освіті має займати вивчення Біблії. У вихованні бачив засіб, покликаний допомогти людині в інтуїтивному, психологічно суб'єктивному досягненні об'єктивної, вічної і незмінної Священної істини [3, с. 47].

У XIV-XV ст. освітня парадигма формувався у атмосфері абсолютизації необмежених можливостей людини та орієнтації на «всебічно розвинену» особистість.

Статусу суспільного ідеалу освіта набуває тільки за доби Просвітництва. Індивідуалізм погляду західної людини фіксується і закріплюється інститутом освіти, перетворюючи його на культурну позицію. Саме виокремлення цього принципово важливого моменту у розумінні сутності освіти належить до здобутків феноменологічної традиції (спочатку М. Гайдеггеру, а потім і Х.-Г. Гадамеру), які зосередили увагу на фундаментальній спільності освіти і культури [6, с. 9].

За висловом одного з найвпливовіших мислителів епохи Просвітництва, одного із основоположників емпірико-сенсуалістичної теорії пізнання Дж. Локка, людина не має вроджених ідей, людина народжується «чистою дошкою», все людське знання випливає з досвіду – зовнішнього (відчуття) і внутрішнього (рефлексії).

Його філософсько-освітня парадигма: полягала у винятковому значенні освіти та виховання, єдності тіла та душі, важливості прикладу і природо відповідності [3, с. 57].

Для І.Канта у розумінні сенсу освіти важливою була саме духовна, моральна сила людини як уособлення справжньої людської досконалості – а не знання як такі. Освіта, на думку Гегеля, це шлях до досягнення істини за допомогою освоєння наукового методу. Істинний метод тотожний самому пізнанню [3, с. 78].

Традиції гуманітарної освіти були органічними і в українській культурі кінця XVI-XVII ст., коли під впливом ренесансно-гуманістичних ідей в культурно-освітніх центрах поширювалися філологічні студії, викладалася риторика, зароджувалася гуманістична педагогіка, яка орієнтувалася передусім на виховання духовної людини. Центрами освіти в XVI-XVII ст. були двори великих українських магнатів – Костянтина Острозького, Яна Замойського, князів Радзивілів, Збараських, Чарторийських, при яких концентрувався культурний, інтелектуальний і освітній потенціал української спільноти - поети, дидаски, книжники, духовні особи. Найвідомішим був культурно-освітній осередок, що сформувався навколо князя Костянтина Острозького. Завдяки його підтримці була відкрита перша вища школа в Україні: сучасники називали її «триязычним ліцеєм», «колегією», «академією». Острозька академія і острозькі книжники здійснили великий вплив на розвиток вищих українських шкіл, особливо на Волині та Галичині [7, с. 57].

Когнітивні засади педагогічної епістемології розкривають її серцевину – тобто дозволяють визначити її внутрішню мету, якою є знання як навчальний матеріал. Яких би форм воно не набувало – від «чистих» наукових до наочного прикладу власної поведінки вчителя або політичних подій, – знання є кінцевою метою і витоком педагогіки. Під гаслом «когнітивізму» здійснювався акцент на самодостатності знання як самого пізнавального процесу, а не лише як його кінцевого результату... До ХХ

століття епістемологія не мала власних інституційних форм, її проблематика розвивалася в основному в логіці (перш за все в англійській аналітичній традиції) і в рамках гносеології. Проте вже з кінця XIX століття епістемологічна проблематика починає «емансипуватися» від гносеологічної, здобувати власні права і самостійність. Дослідники (перш за все логіки) прагнули піти від суб'єктивізму і психологізму, породжуваного сенсуалістичними і позитивістськими трактуваннями суб'єкт-об'єктних схем [8, с. 20]. Філософія освіти як особлива сфера наукової діяльності виникла у XIX ст. в англomовних країнах, передусім у США. Діяльність американського філософа Джона Дьюї спонукала до того, що наявність філософії освіти була визнана як обов'язковий вимір компетентної, відповідальної практики в освіті. Ніхто до цього так наполегливо не доводив необхідність освітньої практики, заснованої на філософських принципах [9, с. 11].

У 1970-х роках Карл Поппер дав онтологічне обґрунтування емансипації епістемології, висунувши концепцію «третього світу» (об'єктивного змісту знання) і «пізнання без суб'єкта, який пізнає» [8, с. 21]. Епістема - центральне поняття теорії «археології знання» Мішеля Фуко, яке було введено в роботі «Слова та речі. Archeologia гуманітарних наук». Епістема - сукупність векторів пізнання у всіх видах дискурсу в даний історичний період.

Освітня парадигма, що сформувалася в добу Нового часу, повинна була транслювати наукові знання не у власне науковій формі, але у формі знань, умінь та навичок, які є необхідні для кваліфікованої «робочої сили» у її взаємодії з «машиною». Остання постає знятою у технології та системі професійних компетенцій наукою. Зрозуміло, що у цій ситуації знання набувають принципово анонімною форми. Для того, щоб індивід на своєму робочому місці ефективно взаємодівав із «машиною», він повинен із особистості з її «ірраціональним» людським фактором перетворитися на функцію. Відповідно до цього знання набувають прагматичного та редукованого характеру. На виході з системи освіти індивід повинен знати та вміти максимально ефективно та економно функціонувати в певній виробничій системі. Саме тому «стара освіта» чітко розділяє життя та «підготовку до життя», школу та професію [10, с. 10].

XXI століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всієї нації набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни, інтеграції і глобалізації соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі. Перспективи розвитку української держави вимагають глибокого оновлення системи освіти. Освіта XXI століття – це освіта для людини. Її стрижень - розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити і опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язування проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. Головна тенденція світового простору – перехід до якісної освіти – потребує нових орієнтирів розвитку національної освіти, а саме:

- розуміння освіти як цінної системи;
- формування нового мислення (відкритості, креативності, гнучкості, рефлексивності тощо);
- гуманізації освіти (змісту, форм, методів, взаємин тощо)...

Філософія розглядає загальні процеси, тобто процес в процесі, а наука намагається опредметнити процес, зупинити його плинність, розкласти на фрагменти і розглянути, означити складові частини процесу [9, с. 12].

Таким чином, на початок XXI ст. філософія і наука прийшли до загального визнання факту буття світу. Але воно у розумінні філософії і науки принципово різне. Для науки

буття світу залишилося пізнаванням через пізнання суті (дискретності або континуальності), а для філософії пізнання буття світу через пізнання суті принципово неможливе. У філософії визнається факт пізнання суті, але сукупність змістовно розкритої суті, з погляду неklasичної філософії, неправильна. Суть, як фрагменти існування, тільки висвітлює аспекти існування, другорядні його характеристики. В цілому, в потоці, в "пориві", в русі, пізнати буття раціональними методами, інтелектом – неможливо. З погляду філософії, існування можна пізнати або інтуїцією, або, як мить, осяяння. У сучасній філософії визнається можливим пізнання буття тільки як осяяння, "просвітлення", у момент якого буття "трохи відкривається" у своїй цілісності, як потік, рух [9, с. 21].

Ще А. Ейнштейн казав: «Інтуїція – це священний дар, а раціональний розум – вірний слуга. Ми створили суспільство, яке віддає пошесті слугі і забуло про дар». У роботі «Мотиви наукового дослідження», А. Ейнштейн зазначав, що людина прагне якимось адекватним способом створити в собі просту та ясну картину світу для того, щоб відірватися від світу відчуттів, щоб певною мірою спробувати замінити цей світ створеною в такий спосіб картиною. Цим займаються художник, поет, теоретик філософ і натураліст, кожен по-своєму [11].

Сучасний рівень розвитку знання не дає можливості визначити, який із способів: філософський чи науковий, є істинним у визначенні змісту поняття "буття". Досягнення є як з одного, так і з іншого боку. Спробуємо інтегрувати кращі методи філософського та наукового способу пізнання світу і використовувати в аналізі поняття "буття" науково-філософський спосіб пізнання світу. Філософський спосіб пізнання буття, на відміну від наукового, не наочний. Він масштабний і абстрактний. Його відмінна риса – охопити буття в цілому, в русі, в пориві. Без наукового способу, без зв'язку з суттю та її змістом, філософський спосіб пізнання світу дуже часто буває помилковим, на рівні ілюзії, фантазії або ж поверхневого узагальнення. Можна охопити буття, можна уявити, що його зміст розкрито, але все це уявлення про буття, хочемо ми цього чи ні, має відповідати реальності. Коли уявлення про буття не відповідає опредметненій суті – мова не може йти про реальне буття. Можливо, це буття ілюзорне, фантастичне, або ж фантазмагоричне, але це не те буття, в якому присутній наш світ і ми самі. Саме з цієї причини, на наш погляд, філософський спосіб пізнання світу безпосередньо залежить від наукового способу. Але з іншого боку, філософський спосіб пізнання буття дозволяє розглянути його в цілому, в потоці, в русі. Філософський спосіб - це не сукупність опредметненої суті, що максимум може дозволити собі наукове уявлення про буття, це спроба закарбувати ціле [9, с. 21].

Впродовж останніх десятиліть технологічна інновація постійно прогресувала – від навчання шляхом користування до вивчення технології через її створення, перебудову телекомунікаційних мереж, пошук і знаходження нових галузей використання. Поширення нових технологій збільшує їх могутність «в міру того, як технологія засвоюється та перевизначається її користувачами». Дана обставина витікає із сутності самих технологій. З точки зору М.Маклюєна, всі технології є «продовженням» людського тіла і його органів. Так, одяг, дім стають продовженням, розширенням зовнішніх органів людини; колесо, автомобіль, літак – рухаючої (рушійної) системи людини. Механічні технології є продовженням органів тіла людини. Інформаційні технології здійснили революційний стрибок в процесі «розширення» людини – вони стали продовженням нервової системи людини. Однак М. Маклюєн не передбачав, що «вони можуть стати продовженням вищих психічних функцій, створюючи нові форми мислення, пам'яті, уваги і навіть нових потреб» [12, с. 311].

Іншими словами, інформаційно-комп'ютерні технології розширили вітальні основи життєдіяльності людини. В даному контексті нові інформаційні технології є не

просто інструментами, якими необхідно користуватися, а й колосальним фактором впливу на формування мислення загалом та інформаційного мислення як сегменту і складової частини технологічного мислення зокрема. Особливістю інформаційного мислення є актуалізація проблеми відношення реального і уявного (віртуального), а також знання і гадки (думки). Оскільки за допомогою інформаційних технологій можна фабрикувати знання «про реальність, а тим самим до певної міри і саму реальність. Можна створювати віртуальне Я і в деякому сенсі жити у віртуальному просторі, в якому розчиняються відмінності дійсного світу і світу сновидінь». Сьогодні життя в такому віртуальному просторі стало повсюдною реальністю. Сьогодні «бути» означає «бути в мережі» [12, с. 312].

Таким чином, основою і засобом систематизації природної і соціальної реальності виступає наука, діяльність якої обумовила виникнення і розвиток техніки і технологій. На їх основі формується технологічне мислення, яке сьогодні займає належне місце поряд з правовим, економічним, політичним тощо. Трансформація в процесі розвитку науково-технічної революції приводить до виникнення інформаційного мислення, яке постає модусом технологічного мислення. Сучасні інформаційні і цифрові технології створюють нові інтенції мислення і почуття, які створюють нові перспективи для розвитку наукової освіти.

Сучасна наука вносить радикальні зміни в структуру знання і, відповідно, освіту, оскільки дає змогу миттєво перетворювати накопичені впродовж століть інформаційні ресурси. Гуманітарна думка, найбільш повно представлена філософією, постійно підкреслювала активно діяльнісне начало – універсально-творчу особистість із властивою для неї свободою вибору як формою реалізації пізнавальних можливостей науки для виявлення загальних закономірностей. Саме це і привело до дискредитації «лінійного» стилю мислення і сприяло визнанню імовірнісної логіки становлення соціально-культурного життя, принципової варіабельності історичного процесу з характерними спонтанними випадковостями суспільних відносин [13].

Висновки

Теоретичний аналіз, світоглядне осмислення та опис генези філософсько-освітньої думки допоможе не лише удосконалити обізнаність у сфері історичного дискурсу філософсько-освітніх парадигм, а й додати загального роз'яснення в рамках конструювання епістемологічних підходів у площині «об'єкт - знання». Можна стверджувати що основою і засобом систематизації сучасної природної і соціальної реальності виступає філософсько-освітня парадигма, яка обумовлена виникненням і розвитком технологій, в результаті яких сформоване *технологічне мислення*, яке сьогодні займає належне місце поряд з правовим, економічним, політичним тощо. Парадигма розвитку гуманітарного знання в сучасному технократичному суспільстві нівелюється, формування духовного світу особистості знаходиться зараз поза увагою, тому «суспільству людей» не вистачає «людяності». Інша справа з техно- науками, які стимулюються, мають зростання і розвиток. Тому зрозуміло, що перевага тут надається ІТ-технологіям, точним наукам, бо високий рейтинг мають технічні університети і водночас скорочуються часи викладання суспільно-гуманітарних наук, дисципліни переводяться в статус вибіркового. Подібний вектор розвитку Україна запозичила з європейських країн. Втрата цікавості до вивчення гуманітарних наук і, як наслідок, зміна філософсько-освітньої парадигми освіти матиме відчутні наслідки для наступних поколінь

В подальшому планується дослідити перспективи реалізації інтегральної філософсько-освітньої парадигми та окреслити її епістемологічні орієнтири.

Список використаних джерел

1. Bloch, M. The Historian's Craft, Manchester University Press, Manchester. 2015, URL: https://www.google.de/books/edition/The_Historian_s_Craft/YZdCcT_1Z8YC?hl=en&gbpv=1&printsec=frontcover.
2. Лещук Г., Сорока О. Освітня парадигма суспільства знань, 2023, URL: https://reicst.com.ua/asp/article/view/monograph_paradigmatic_03_2022_04_01/monograph_paradigmatic_03_2022_04_01
3. Андрущенко В. П., Філософія освіти. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
4. Платон. Діалоги [пер. з давньогр. Й. Кобів, У. Головач та ін.]. Київ: Основи, 1999. 395с.
5. Bazaluk O. , The genesis of the philosophical tradition in education, ΣΧΟΛΗ Vol. 15. 2 (2021), 911-925pp, DOI: 10.25205/1995-4328-2021-15-2-911-925
6. Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «СлавутичДельфін», 2020. 154 с., URL: https://lib.iitta.gov.ua/725508/1/35-Ідеї%20філософії%20Просвітництва%20в%20українському%20освітньому%20контексті_1.pdf
7. Петрук Н., Стратегії розвитку гуманітарної освіти в добу технократизму, Філософія освіти. Philosophy of Education. 2020. 26 (1). DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-3>
8. Бойченко Н.М., Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія, Дисертація...док.філос.наук. Київ, 2016, 431с. с.20
9. Опачко М.В. Філософія сучасної освіти, Ужгород: УжНУ, 2019. 60 с., URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/39284>
10. Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти : моногр. / А. В. Сакун, О. П. Кивлюк, М. О. Нестерова та ін. Київ : КНУТД, 2020. 176 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17089/2/PGGO_mono_2020.pdf#page=78
11. Білокопитова Н., Ель Гуессаб К. Осмислення феномену інтуїції у різних школах філософської думки, Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії» № 48, (2023), URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/1.pdf
12. Гальченко М. С. Наукова освіта: епістема, техне, творчість: монографія / М. С. Гальченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 336 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734312/6/НАУКОВА%20ОСВІТА%2019.02.23.pdf>
13. Гальченко М., Генеза наукової освіти в епістемології і філософії, Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, 2023, DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-13-18](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-13-18)